

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

LÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXI

Yayın Komisyonu:

Prof. Dr. Necati ÖNER (*Dekan*)

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN

Prof. Dr. İbrahim A. ÇUBUKÇU

Prof. Dr. Talât KOÇYİĞİT

Doç. Dr. Gültekin ORANSAY

Doç. Dr. Esat COŞAN

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

LÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXI

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXI

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - ANKARA - 1976

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri</i>	1
Prof. Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU, <i>İslâmda Kadın Hakları</i> ..	37
Prof. Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU, <i>Rights of Woman in Islam</i> ..	45
Prof. Dr. Talât KOÇYIĞIT, <i>Ibn Şihâb Ez-Zuhurî</i>	51
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>Allah-İnsan İlişkisi</i>	85
Prof. Dr. Hikmet TANYU, <i>Dinî Folklor veya Dinî-Manevî Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde bir Araştırma</i>	123
Doç. Dr. Neda ARMANER, <i>Şahsiyet Terbiyesinde Dinî Kültürün Rolü</i>	143
Doç. Dr. Gültekin ORANSAY, <i>Türk Din Musikisi Tür, Makam ve Usullarının Kodlanması</i>	151
Doç. Dr. Mehmet S. HATİBOĞLU, <i>İslâm Mükellefiyet Anlayışı ve Buna Aykırı Bir Mâlikî-Hanefî Kıyâsı</i>	185
Doç. Dr. Halûk KARAMAĞARALI, <i>Kaysrideki Hunad Camiinin Restitüsyonu ve Hunad Manzûmesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülâhazalar</i>	199
Doç. Dr. Beyhan KARAMAĞARALI, <i>Anadolu'da XII-XVI. Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında</i>	247
Doç. Dr. Beyhan KARAMAĞARALI, <i>The Order and Convent Art From XIIth to XVIth Centuries in Anatolia</i>	277
Dr. M.Rami AYAS, <i>Mehmed İzzet Bey'in Bir Yazısı</i>	285
Dr. Mehmet AYDIN, <i>Farabi'nin Siyasi Düşüncesinde Sa'âdet kavramı</i>	303
Dr. Beyza BİLGİN, <i>İmam Hatip Lisesinde Uygulama Dersleri</i> ..	317
Dr. Etem Ruhi FIĞLALI, <i>İbâdiye'nin Siyasi ve İtikâdî Görüşleri</i>	323

	Sayfa
Dr. Abdulkadir ŞENER, <i>İslâm Hukukunda Hacr</i>	345
Dr. Ahmet UÇUR, <i>Yavuz Sultan Selim ile Kırım Hanı Mengli Giray ve Oğlu Muhammed Giray Arasında Geçen İki Konuşma</i>	357
Dr. Ahmet UÇUR, <i>Yabancı Bir Yazarın Atatürk Hakkındaki Düşünceleri</i>	363
Çeviren: M. Turhan ÖZDEMİR, Hartmut SCHÖKEL <i>Sumer Dinî</i>	367
Çeviren: Dr. Günay TÜMER, Lewis HODOUS <i>Konfüçyüs Dini</i>	391

KİTAP TANITMA VE TENKİTLER

Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>Er-Râzî Müfessiren</i>	411
Dr. Mehmet AYDIN, <i>Modern Dünyada İslam Vahyi</i>	415
Dr. Mustafa FAYDA, <i>Kitâbu'l-Cihâd</i>	421
Dr. İsmet KAYAOĞLU, <i>L'Identité Culturelle de l'Islam</i>	425
Dr. Günay TÜMER, <i>Beyrunî'ye Armağan</i>	429

İSLÂM MÜKELLEFİYET ANLAYIŞI
VE
BUNA AYKIRI BİR MÂLİKÎ-HANEFÎ KIYÂSI

Doç. Dr. Mehmed S. HATİBOĞLU

1. Kur'ân-ı Kerîmde insanlara emredilen bütün ibâdetlerde görülen müşterek husûsiyetlerden birisi, onların ifâsındaki kolaylık cihetidir. Hasta olan ve seyâhata çıkan bir mü'mine oruç tutmak zor gelirse, onun müsâid bir zamanda kaza edilebileceğini bildiren âyet, bu ciheti şu şekilde beyan etmektedir: “... يريد الله بكم اليسر ولا يريد بكم العسر...”. -Allah size kolayı ister, size güç olanı istemez”¹.

2. İnsanın gücünü aşan, zorun ötesine geçen imkânsız Cenâb-ı Hakkın istemesi ise hiç düşünülemez. Allah, kimseye gücünün yetmeyeceği şeyi teklif etmemektedir².

3. Kolaylığın esas alındığı ahkâmı tatbikte beşerî zaaf gösterenlere dahî Cenâb-ı Hakkın rahmeti eksik değildir: “... ربنا لا تؤاخذنا ... إن نسينا أو أخطأنا ...”. Unutursak, yanlış yaparsak, bu yüzden bizleri cezâlandırma Ey Rabbimiz”³ duâsını biz kullarına öğreten kendisidir.

4. İnsan, ancak kasden, bile bile yaptığı cürümlerden dolayı günahkâr olur: “... وليس عليكم جناح فيما أخطأتم به ولكن ما تعمدت قلوبكم...”

1 2.Bakara/185.

2 2.Bakara/286; Bu âyet hakkında Mâliki İbnu'l-Arabî (468-543/1076-1148):

هذا أصل عظيم في الدين وركن من أركان شريعة المسلمين Bu, Dinde büyük bir prensip ve Müslümanların şeriatındaki temel direklerden biridir” diyor. *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 264. Krş. 6.En'âm/152; 7.A'râf/42; 23.Mu'minûn/62.

3 2.Bakara/286.

Hatâya düştüklerinizden değil, fakat kasden yaptıklarımızdan mes'ulsünüz"⁴.

Mü'minlerin mes'ûliyet hudûdunu çerçeveleyen bu ilâhî hükümlerin ortaya koyduğu prensipleri ilk tatbik eden kimse, tabîatiyle Hz. Peygamber olmuştur. Son gerçek dînin tebliğcisi muhakkak ki onu en iyi anlayandı. Gerek şifâhî beyanlarında, gerekse fiillerinde bu anlayışın "En güzel Misal"liğini göstermişlerdir⁵.

5. Hz.Peygamberin hayatını inceleme imkânı bulabilmişlerce mâ-lûm olduğu üzere, Allahın son Peygamberi, hiçbir zaman meseleleri çıkmaza sürüklememişler, her işi dâimâ kolay tarafla, yumuşaklıkla halletmeye çalışmışlardır. Hanımları Hz.Âişe, bu husûsu şöyle ifâde ederler: "ما خير رسول الله (ص) في أمرين قط إلا أخذ أيسرهما ما لم يكن... فإن كان إثمًا - Rasûlullah iki şeyden birisini seçecek olsalar, günah olmamak şartıyla, mutlakâ onların en kolayını alırlardı. Şâyed bahis konusu günah ise, o zaman da ondan en uzak olan O olurdu..."⁶.

6. Müslümanlar farz ibâdetlerde herhangi bir tertib hatâsına düşseler, Hz.Peygamber derhal endişelerini gidermiş, esas meselelerin, onların niyetlerindeki ihlâsda olduğunu kalblere yerleştirmeye çalışmıştır⁷.

7 Hz.Peygamberin bu Kur'ânî zihniyetini ictimâî hayatta nasıl misalleştirdiklerine İslâm kaynaklarında sıkça rastlanmaktadır. Bir Bedeviyi, cehâleti sebebiyle mescidde işlediği bir terbiyesizlik yüzünden cezâlandırmaya kalkan Ashâba verdikleri şu öğüt, ebedî bir düstûr hükmündedir: "... فإنما بعثتم ميسرين ولم تبعثوا معسرين - Siz, kolaylaştırıcılar olarak gönderildiniz, güçleştiriciler değil..."⁸.

4 33.Ahzâb /5; krş.2.Bakara /225; 5.Mâide /89.

5 Bk.33.Ahzâb /21.

6 *Muvatta*, 47.Husnu'l-Huluk, s.903; *Abdurrazzâk*, IX, 442, r.17942; *Buhâri*, 61.Menâkıb, 23, IV, 166-167; 78.Edeb, 80, VII, 101; 86.Hudûd, 10, VIII, 16; *Muslim*, 43.Fedâil, 77, 78, s.1813.

7 Meselâ Menâsik-i Hacc'da yapılan tertib hatâları dolayısıyla, *Buhâri*, 25. Hacc, 125, II, 187; pek fakir bir müslümanın nikâh mihrî olarak, ezberindeki bir kaç Sûreyi yeterli bulması, *Buhâri*, 66.Fadâilu'l-Kur'ân, 22, VI, 108-109.

8 *Buhâri*, 4.Vudû, 58, I, 61; 78.Edeb, 80, VII, 102.

8. Kalbden geçirilen kötü düşüncelerin bile, bunlar fiiliyata m-kilâb etmedikçe, herhangi bir mes'ûliyeti gerektirmediği, şahsın ancak bilerek yaptığı işlerden dolayı mes'ûl olacağı keyfiyetini, Hz.Peygamberin şu hadislerinde ifâde edilmiş buluyoruz: "إن الله تجاوز [لي] عن [مالم تعمل أو تكلم] - İşlemedikleri veya söylemedikleri müddetçe, ümmetimin kalblerinden geçirdikleri kötülükleri Allah bağışlamıştır"⁹.

*

Kur'ân-ı Kerimin ve onun en iyi tatbikçisi Hz.Peygamberin yukarıya hülâsaten aldığımız beyanlarından açıkça anlaşılıyor ki, İslâm dini, Mü'minlerden her türlü işlerinde, meşrûiyet çerçevesinde kalmak şartıyla, kolaylığı düstûr edinmelerini istemekte, onların tâkatlerini aşan hususlarda, kendilerine mes'ûliyet terettüb etmeyeceğini ifâde etmektedir.

Böyle olmakla beraber, bu iki temel kaynağa hizmet şerefini yüklenmiş bazı fıkıh âlimlerini, sayıları nâdir de olsa, sanki belirtmeye çalıştığımız temel zihniyetin aksini yapmaya memurlarmış gibi bir davranış içinde görmek, pek tabii şaşırtıcı olacaktır. Bunun küçük bir misâli olmak üzere, ilmihal kitaplarının bâzısında mevcud¹⁰, ve islâmî zihniyete ters düştüğüne inandığımız bir fikhî meseleyi, burada ilgililerin takdir ve tenkidlerine sunmak istiyoruz:

UYKUDA ORUCUN BOZULMASI

9. Mâlikiler hâric olmak üzere, diğer Sünnî fıkıh mezheblerince, oruçlu bir kimsenin, uyanıkken, oruçlu olduğunu unutarak bir şey yeyip içmesinin, orucuna zarar vermediği mâlumdur. Bu noktada, umûmî mükellefiyet hükmünden ayrı olarak, âlimlerin dayandıkları husûsî bir hadis de vardır: Hz.Peygamber: "إذا نسي فأكل وشرب فليتم صومه" (Oruçlu) unutup da yer içerse, orucunu (bozma-

9 *Buhârî*, 49.İtk, 6, III, 119; krş.68.Talâk, 11, VI, 169; 83.Eymân, 15, VII, 225; *Muslim*, I.İmân, 58, r.201, 202; *Ebû Dâvûd*, 13.Talâk, 15; *Tirmizî*, 11.Talâk, 8; *İbn Mâce*, 10.Talâk, 14, 16; *Musned*, II, 298, 425, 474, 481, 491; *Muşkil*, II, 249-251; *Mebûsüt*, III, 86.

10 Meselâ, Hacı Zihni Ef.Ni'met-i İslâm, *Kütâbu 's-Savm*, s.46, İstanbul, 1322/1906; Ömer Nasûhî BİLMEN, *Büyük İslâm İlmihali*, 4.kitab, 102.madde; Zeynelâbidîn İŞİK, *Seâdeti Ebediyye*, s. 125, İstanbul, 1963.

ıyıp) tamamlasın, zirâ ona Allah yedirmiş ve içirmişdir"¹¹, buyurmuştur. *Tirmizî* (209-279/824-892), bu hadis dolayısıyla şöyle diyor: "Ekserî âlimlerce tatbikat bu yoldadır. *Sufyân-ı Sevrî* (97-161/715-778), *Şâfiî* (150-204/767-820), *Ahmed ibn Hanbel* (164-241/780-855) ve *İshâk ibn Râheveyh* (161-238/777-852) bu görüştedir. *Mâlik ibn Enes* (95-179/713-795) ise: Ramazanda unutarak bir şey yerse kaza eder, demiştir. İlk görüş daha doğrudur"¹².

Uyuyanın fikhî mükellefiyeti

10. Kur'ân-ı Kerimde, başta belirttiğimiz umûmî mesûliyet hükümleri dışında "uyuyan"dan bahis geçmemektedir. Sâdece, 7.A'râf/97. âyetinde, uykudakilerin herhangi bir tehlikeye karşı kendilerini garantiye alamıyacaklarından bahsedilirken, bu durumdakilerin tam gaflette olacaklarına işaret edilmek istenmiştir¹³.

11. Ancak, Hz.Peygamberin hadislerinde, şöyle bir hükümle karşılaşırız: "أن القلم رفع عن ثلاثة : عن المجنون حتى يفيق وعن الصبي حتى يدرك وعن النائم حتى يستيقظ" -Şu üç kişiden kalem kaldırılmıştır (bunlar mükellef değildir): iyileşinceye kadar deli, olgunlaşıncaaya kadar çocuk, ve uyanıncaya kadar uyuyan"¹⁴.

Tirmizî, âlimlerin bu hadise göre amel ettiklerini belirtirken, Buhârî şârihi Hanefî *Aynî* (762-855/1361-1451) susmayı tercih etmekte, diğer şârih, şâfiî muâsırı *İbn Hacer* ise (773-852/1371-1448): "وقد أخذ" وقد أخذ هذه الأحاديث بمقتضى الفقهاء ibâresiyle, *Tirmizî*'ye benzer değerlendirmede bulunmaktadır.

11 *Abdurrazzâk*, IV, 173, r.7372; *Musned*, II, 395, 489, 491, 513-514; *Buhârî*. 30. Savm, 26, II, 234; 83.Eymân, 15; *Muslim*, 13.Sıyâm, 33, r.171; *Ebü Dâvûd*, 14.Sıyâm, 39, II, 315, r. 2398; *Tirmizî*, 6.Savm, 26, III, 100, r.721-722; *Ahvezî*, III, 411-412; *İbn Mâce*, 7.Sıyâm, 15, r. 1673; *Beyhakî*, IV, 229; *Mustedrek*, I, 430.

12 Bir evvelki nottaki *Tirmizî*.

13 *Kâsımî*, s.2825.

14 *Abdurrazzâk*, IV, 173-174; VI, 412; *Risâle*, r.195; *Musned*, I, 116, 118, 140, 155, 158; VI, 100, 101, 144; *Buhârî*, 68.Talâk, 11, VI, 169; 86.Hudûd, 22, VIII, 21; *Ebü Dâvûd*, 37.Hudûd, 17; *Tirmizî*, 15.Hudûd, 1; *İbn Mâce* 20.Talâk, 15, r.2041; *Nesâî*, 27.Talâk, 21, VI, 156; *Dârimi*, 13.Hudûd, 1, *Dârekutnî*, III, 139, r.173; *Beyhakî*, VIII, 264-265; *Mustedrek*, I, 258-259; II, 59, IV, 389; *Mebûsât*, III, 87; *Nasbu'r-Râye*, IV, 161-165; *Câmiu 'l-Usûl*, III, 506-507. *Aynî*, IX, 560-561, XI, 151; *İbn Hacer*, IX, 316; XII, 98-99.

Şimdi, başta zikrettiğimiz mes'elenin fikhî mezheblerce nasıl ele alındığını kısaca arz etmeye çalışalım.

Hanefîlerin görüşü

12. *Şemsu'l-Eimme* (İmâmların güneşi) *Serahsî* (400-483/1009-1090), otuz cildlik *Mebûsât*'unun ilgili yerinde¹⁵, "mukreh" in, yâni, zorla yedirilen içirilen bir kimsenin orucunun bozulacağını ve kazâ etmesi gerektiğini, Hanefî İmâmları adına belirttikten sonra, *İmâm Şâfiî*'nin bu noktada aksi kanâatte olduğuna işâret ederek:

"Şâfiî bu mevzûda feridin kendi fi'line itibâr etmiştir. Biz ise, oruçlu olduğunu bilen kimsenin içine, oruç bozan şeyin girmesine itibâr ediyoruz. Bunu ister kendisi yapsın, ister başkası, farketmez" diyor, ve mevzûumuzla ilgili olarak şu tafsilâtta bulunuyor: **إن كذلك النائم ، و صب في حلقه ماء فسد صومه عندنا ، ولم يفسد عند زفر والشافعي (ر) لأنه أعذر من الناسي ، إذا لاصنع له أصلا . ولكننا نقول : الناسي معدول به عن القياس بالنص ، وهذا ليس في معناه . لأن النسيان لاصنع فيه للعباد . فإذا كان العذر ممن له الحق منع فساد صومه ، وإليه أشار رسول الله (ص) فقال : - إن الله أطعمك وسقاك - وهنا إنما / جاء العذر بسبب مضاف إلى العباد ، وهو النوم منه ، و الصب من غيره وهذا غير مانع من فساد الصوم لوصول المفطر إلى باطنه**

- (Oruçlu iken) uyuyan da bu kabildendir. Şâyed boğazına su dökülürse, bize göre orucu bozulur, *Zufer*¹⁶ ve *Şâfiî*'ye göre bozulmaz, zîra, su içmede uyuyanın bir dahli olmadığı için unutandan daha ma'zûr durumdadır. Fakat biz deriz ki, hakkında nass bulunduğu için, unutana kıyâs tatbik edilmez. Bu nasda ise uyuyan zikredilmemiştir (veya uyuyan unutan gibi değildir). Çünkü unutmakta kulların bir dahli yoktur. Mazeret, hüküm sâhibinden (yâni Cenâb-ı Haktan) geldiği içindir ki orucu bozulmamıştır. Bu noktaya Hz.Peygamber şöyle işârette bulun-

15 III, 98-99.

16 İmâm Zufer (110-158/728-775) Ebû Hanîfe'nin fikhî arkadaşlarındandır. Basra'da kadıh yapmış orada ölmüştür. Hanefî kitaplarını tedvîn eden on kişi arasındadır. Muhaddistir, Hanefîlerin kıyâs üstâdır. Hadîsi Re'ye tercih ediyordu.

muşlardır: (unutani kasederek:) Seni yediren içiren Allahdır (dolayı- siyle orucun bozulmaz). Uyuyanda ise özür, kullara izâfe edilmiş bir sebebden gelmiştir: uyku kendisinden, fakat dökme işi başkasından. Bu durumda oruç bozan şey onun karnına girdiği için, orucunun bozulmasına engel olamaz”.

Burada *Serahsî*'nin, *Zufer* dışındaki Hanefî İmamlarını müdâfaasının ciddiyetten ne kadar uzak olduğu açıkça görülmektedir. Zira unutmada şahsın bir dahli yoksa, uykuda haydi haydi yoktur. Ya uyuyan suyunu bizzat kalkıp içmiş olsaydı, *Serahsî* kabâhati Allah'tan başka kime yükleyebilecekti!

Kaldı ki, aynı *Serahsî*, Ramazan ayı boyunca deliliği devam eden bir kimseye kazâ lâzım gelmeyeceğine delil olarak, 11.fıkıradaki geçen hadisi göstermekte¹⁷, bu hadiste uyuyana tanınan istisnâyı 11 sahîfe sonra unuttuğu olmakla, kendi kendine tenâkuza düşmektedir. Belki de, *İmâm Zufer*'den daha kıymetli tuttuğu isimlere muhâlefet etmenin, İmâmların Güneşine gölge düşürmesinden korkmuşlardır!

13. **Fetâvây-ı Hindiyye**'de meselenin illetine bir başka zâviyeden bakılmaktadır¹⁸. Uyuyan unutan gibi değildir. Niçin? Çünkü uyuyanın veya delinin kestiği hayvan yenmez, fakat unutanın kestiği, yâni besmele çekerek kesmeyi unutanınki yenir.

İşte, bulunabilen illetin meseleyle ilgi derecesi! Anlaşıyor ki, ilk Hanefî İmâmlarının sonrakiler üzerindeki hâkimiyetleri, bunları fikhî tabahhurda gülünçleştirecek seviyeyi bulmuştur.

14. *İmâm Muhammed*'e (132-189/750-805) âid olması muhtemel el-**Câmiu's-Sağîr** isimli eserde *Ebû Hanîfe*'nin şöyle dediği nakledilir:

لولا قول الناس لقلت يقضي ، أي لولا روايتهم الأثر ، أولو قول الناس :
إن أبا حنيفة (ر) خالف الأثر

- Eğer halkın: *Ebû Hanîfe* hadise muhâlefet ediyor, şeklinde dedikodu etmeyeceğini bilsem, *İmâm Mâlik* gibi, ben de unutanın orucunu bozdururdum¹⁹.

17 *Mabsût*, III, 87.

18 I, 202, 2.baskı, Bülâk, 1310/1892.Krş.*Kâdîhân*, *Hindiyye*'nin kenârında, I, 209-210. Delinin kestiği hayvânın yeneceği hakkındaki mütenâkız Hanefî hükmü için bk.*Büyük İslâm İlmihali*, s.420, r.65.

19 *Mabsût*, III, 65.

Bu ifâdeden çıkarılabilecek netice, *Serahsî*'nin 12.fıkırdaki mezkûr beyânında da gördüğümüz gibi, *Ebû Hanîfe*'nin orucu bozan şeyi, sâdece şekli vâkıya, maddî neticeye bağladığıdır. Cebir, tâkat, aciz, niyyet gibi şer'î mefhûmların bu mevzûda değeri olamaz. Mükrehin talâkını nasıl câiz görüyorsa, orucun bozulmasını da bundan farklı görmemektedir. Unutana istisnâ tanıdıysa, bu, unutan lehine hadîs bulunduğu içindir²⁰.

15. Ne varki, *Ebû Hanîfe*'nin bu noktadaki şekilciliğini devam ettiremediğine de şahid oluyoruz. Uykulunun şuarsuz bir fiilini cezâlandırmakta mahzûr görmediği halde, bir başka şuarsuz hâlini bu defa ceza dışı bırakmaktadır. Ona ve talebelerine göre, (bir çeşid dimağ hastalığı olan) Birsâm illetine mübtelâ olanın, uyuyanın ... talâkları câiz değildir²¹ Talâkı hükümsüz olan uyuyanın, bozduğu orucu geçerli saymak herhalde havsala dışı olsa gerektir.

16. Bu mes'eledede karşılaştığımız bir başka acâib taraf, unutma hadîsini kıyâsa aykırı gördüklerini söylemekten çekinmeyen Hanefîlerin, diğer taraftan aynı hadîsin mantıkî doğruluğunu isbât gayretine düşmeleri, fakat ileri sürdükleri doğru kaziyyeleri uyuyan hakkında da tatbik etmeye bir türlü yanaşmamalarıdır. Misal olarak şu ifadelerine bakalım:

“وما لا يمكن التحرز عنه فهو عفو” - Sakınılması mümkün olmayan şeyler affedilmiştir²².

Unutarak yemekle oruç bozulmaz, çünkü: “لأن التحرز عن النسيان غير ممكن ...”²³.

Toz, toprak, duman, sinek vs. yutsan da aynıdır, zîrâ: “.. و أنه لأنه لا يستطاع الامتناع منه”, “onun bunda bir dahli yoktur”, -Bunlardan kaçınmak insanın iktidarı dâhilinde değildir²⁴.

“و التكليف بحسب الوسع” -Teklif (emir, hüküm) vüs'ate, iktidâra göre yapılır²⁴.

20 *Mebûât*, III, 66 son satır: “وهكذا القياس في الناسي ولكننا تركناه بالسنة”.

21 *Âsâr*, 88.

22 *Mebûât*, III, 93.

23 III, 66-67.

24 III, 93, 98.

Görüldüğü üzere, Hanefî *Serahsî*'nin sıraladığı bu prensipler, başta belirtmeye çalıştığımız islâmî prensiplerdir ve hiç şübhesiz uyuyan oruçlunun da bu hükümlerden ayrı tutulmamasını gerektirir. Hanefiler zâviyesinden durum, bu tabîî netîcenin zıddını gösterdiğine göre, demek oluyor ki onların nazarında uyuyan oruçlu, şuûruna sâhib, muktedir bir mükelleftir!!

17. Hanefî fıkıh târihi bakımından teselli edici bulduğumuz bir taraf varsa, o da, bu gayr-ı islâmî neticeye iştirak etmeyen Hanefî İmamlarının sâdece *Zufer*'den ibâret kalmamış olmasıdır.

İslâm fıkıh müctehidlerinin en büyüklerinden sayılan *Ebû Ca'fer TAHÂVÎ* (229-321/843-933), *Maâni'l-Âsâr*'ında²⁵, orucu bozan şeylerden bahsederken²⁶, uykudakinin durumuna hiç temâs etmemekte, buna mukâbil, küçük çocukların oruç tutmaya mecbur bırakılmalarının câiz olmadığını belirttikten sonra, 11.fıkırdaki kaydettiğimiz hadîsi delil olarak göstermektedir. Kendi kanâatini açıkça söylemek yerine hadîsi konuşturmayı kâfi bulmuş olmasını, Mezheb büyüklerine açıkça ters düşüyor görünmemek endişesine bağhyabiliriz.

Mâlikîlerin Görüşü

18. *İmâm Malik*'in (95-179/713-795), *Muvatta*'nın *Şeybânî* nüshasında bulunmamakla beraber, *Yahyâ*'nın içinde: “من أكل أو شرب في رمضان ساهيا أو ناسيا... أن عليه قضاء يوم مكانه -Ramazanda yanlışlıkla veyâ unutarak yiyen içenin orucu bozulur, kazâ etmesi gerekir” dediği yazılıdır²⁷. Uyku hâliyle ilgili görüşü ise, talebeleri tarafından şu şekilde nakledilmektedir: “قلت: أرأيت إن أكره الصائم فصب في حلقه الماء أو كان نائما أو يكون عليه القضاء والكنفارة؟ فقال: عليه -Bir oruçluya cebren veya uykuda iken su içirilirse, orucunu kazâ etmesi gerekecektir, ayrıca keffârete lüzum yoktur”²⁸.

25 II, 74.

26 II, 88-107.

27 *Muvatta*, s.304, r.48.

28 *Mudevvene*, I, 210.

Unutana dahi mazeret tanımayanlar arasında, Kûfe Kadısı *İbn Ebî Leylâ*'nın (74-148/693-765)²⁹, ve *İmâm Mâlik*'in hocalarından Medineli Müctehid *Rebiatu'r-Re'y*'in (ö.136/753)³⁰ isimleri geçmektedir.

Muahhar Mâlikî fakihlerinden Hafid *İbn Rüşd* ise (ö.595/1200), mezheb imâmına muhâlif kalmış, hadisin hükmüne tâbî olmuştur³¹.

San'a Kadılarında allâme *Şevkânî* (1173-1250/1760-1834), bazı Mâlikîlerin: "Hadis haber-i vâhiddir, kâideye aykırıdır" şeklindeki i'tizazlarına karşı şöyle diyor: "Bu i'tizâz bâtıldır, hadis oruç bahsinde müstakil bir kâidedir. Bu gibi sahih hadisleri reddetme kapısı açılırsa, az bir miktardan başka ortalıkta hadis kalmaz, isteyen istediğini red cihetine gider"³².

Şâfiîlerin Görüşü

19. *İmâm Şâfiî* (150-204/767-819), Allah nazarında en kerîm olan kimsenin en müttakî olan olduğunu bildiren 49.Hucurât Sûresinin 13. âyetini izâh ederken: "Takvâ, ancak onu anlayanda, akledende bulunur, دون المغلوبين على عقولهم -geçici de olsa, akıllarına sâhib bulunmayanlarda aranmaz" diyor, ve müteâkıben: "Buna Kur'ân-ı Kerîm delil olduğu gibi, Sünnet de delâlet etmektedir" hükmünden sonra, II. fıkradaki hadîsi kaydedyor.

Bu hadisten sonra *Şâfiî*, namaz ve oruçla mükellef olmayanlardan olarak: "من غلب على عقله - Aklına sâhib olmayanlar"ı zikretmektedir.³²

Hanbelilerin Görüşü

20. Uyuyana muâfiyet tanıyan hadis, *Ahmed ibn Hanbel*'in (164-241/780-855) *Musned*'inin pek çok yerinde geçiyor olması hasebiyle, onun bu mevzûda *Şâfiî*'den farklı olduğu düşünülemez.

Hanbelilerin temel fıkıh kitaplarından *Muğni*'de geçen ibâreyi nakledelim: "... وإن فعل شيئاً عن ذلك و هو نائم لم يفسد صومه لأنه لا قصد له"

29 *Neylu'l-Evtâr*, IV, 219.

30 *Zurkânî*, II, 113.

31 *Bidâye*, I, 212.

32 *Risâle*, r.193-196.Şâfiî'nin unutma mevzûundaki görüşleri için bkz.*Um*, II, 83.

ولا علم بالصوم فهو أعذر من الناسي -Uykuda iken (orucu bozacak) şeyler yaparsa, orucu bozulmaz, zîrâ onu bozmak niyyeti olmadığı gibi, oruçlu olduğundan da haberi yoktur. Uyuyan unutandan daha ma'zûrdur³³.

Şeyhu'l-İslâm *İbn Teymiyye* (661-728/1263-1328), mezkûr hadis hakkında: "واتفق أهل المعرفة على تلقيه بالقبول - İlim adamları bu hadisi benimsemekte ittifâk etmişlerdir"³⁴, diyor.

Kezâ Hanbelî âlimlerinden *İbn Kayyim el-Cevziyye* de (691-751/1292-1350), unutanın mes'ûliyetliliğini ifâde eden peygamberî tâlimâtı kaydettikten sonra şu fikrini ilâve eder: "وهذا بمنزلة أكله وشربه - Uykusunda yeyip içenin de durumu böyledir. Çünkü, gerek uyuyanın, gerekse unutanın işlediklerinde mes'ûliyet yoktur"³⁵.

Zâhirilere gelince,

21. Buraya kadar arzelmeye çalıştığımız görüşlerde dikkati çeken bir husus, muhâlif görüş sâhiblerinin, meselenin vaz'ında sâdece kendi fikirlerini ifâde etmekle yetinmeleri, ötekilere alenî ve şahsî suçlamalarda bulunmamaları idi. *İbn hazm* ile bu tavır değişmekte, Kur'ân ve Sünnete aykırı hareket ettiklerine inanılan kimseler, ağır bir şekilde yarılmaktadır.

İbn Hazm'ın (384-456/994-1064), *İmâm Mâlik*'le başladığı ilgili tenkidlerini kısaca aktaralım. Mâlikilerin unutmayı bile özür saymayan kanâatleri mevzûunda şöyle diyor:

"Bunların aslında bir delillerini bilmiyoruz. Sadece dedikleri şu: yemek içmek ... orucu bozar. Bunu söyleyenlere şöyle denebilir: öyle ise yemek içmek de namazı bozar. Halbuki siz, bunlar unutulmuş yapılsa namazı bozmaz, diyorsunuz. Düşükleri tenâkuz açıktır. Oruç mevzûundaki görüşleri de yanlıştır. Aslında bilerek yer içer ... ise orucu bozulur, ne türlü yer içer ... ise değil. Herkesin ittifak ettiği husus budur. Kur'ân ve Sünnet metinleri de bunu böyle belirtir. Dâvâları bâtıldır,

33 III, 42.

34 *Külliyât*, XI, 191.

35 *Zâdu'l-Meâd*, I, 167.

her türlü delilden mahrûmdur ...". *İbn Hazm* daha sonra *Ebû Hanîfe*'yi ele alıyor: Bu noktada onun da tenâkuza düştüğüne işâretle şöyle devam ediyor: "Çünkü o, unutarak yemek içmek ve konuşmanın namazı bozacağı görüşündedir. Bu noktada Sünnete muhâliftir. Bir taraftan, ister unutarak olsun, ister kasden, cimâm haccı ibtal ettiğini söylüyor, öte yandan (unutarak yapılan) bütün bu hareketlerin orucu bozmadığını ileri sürüyor. Oruç husûsunda hadîse uyuyor, yemeğe kıyasla, unutarak cimâ etmenin orucu bozmadığını belirtiyor da, uyurken bir şey yiyen kimseyi, unutarak yiyene kıyâs etmiyor, bilakis, uyurken yiyen kimsenin orucu bozulur, diyor. Halbuki uyuyan kimsenin unutan kimse gibi olduğunda şüphe yoktur. *Ebû Hanîfe*'nin bu görüşü benzeri görülmedik bir karıştırma'dır: وهذا تخليط لانظير له"³⁶.

Daha sonra *İbn Hazm*, mevzûa tekrar dönmekte, ve Cenâb-ı Hak-
kın, yanılarak, unutarak ve zor koşularak yapılan işlerden kullarını mes'ul tutmadığını bildiren hadîsi zikrederek³⁷ şu hükmü vermektedir:

-Uyuyan erkek و النائمة و النائمة مكرهان بلا شك غير مختارين لما فعل بهما ve kadın hiç şübhesiz mükreh (kendilerine zorla bir şey yaptırılan) kişilerdir. Kendilerine yapılan hakkında söz sâhibi degîllerdir".

*

22. Ehl-i Sünnet fıkıh mezheblerinden ayrı olarak, mevzûumuzla ilgili Şîa kanâatine de işâret edelim. Şîanın fıkıh kitaplarında oruçta unutma keyfiyeti Mâlikîler dışındakilerden farklı olmadığı gibi, Uyuyan oruçlunun da lehine düşündüklerini, 11.fıkıradâ mezkûr hadîsi, Hz. Ali'nin fetvâsı olarak nakletmelerinden çıkarmak mümkün olmaktadır³⁸.

*

Basit görünen bir fikhî meselenin şu kısa tedkiki, bize gösteriyor ki:

a) Kur'ân ve Sünnetin ortaya koyduğu prensiplerin anlayış ve tatbîkinde yanılan islâm âlimleri ilk asırlarda da mevcuddur,

b) Bu zâtlar, kendilerine bazı hadîslerin ulaşamamış olması dolayısıyla, yanlıştan kurtulamama durumunda kalabilmektedirler,

36 *Muhallâ*, VI, 221-225.

37 *İbn Mâce*, r.2043.

38 *Kuleynî*, IV, 101; *Tûsî*, IV, 277.

c) Müteâkıben bu hadisleri öğrenme imkânı doğduğu zaman, hâlâ mezheb imâmına bağlı kalmakta direnenler bulunduğu gibi (10.not), bu çemberi kıranlar da olabilmektedir (31.not).

Bu bakımdan, hiç olmazsa İslâmın ibâdet hükümlerinden bahseden eserleri, bu neticelerin ışığı altında ilmî tedkiklerden geçirdikten sonra okuyucuların hizmetine sunmak, mutlak zarûret hâlini almıştır. Zirâ mantıkî düşünen kimselerin zihnini karıştırmaktan hâli kalmıyacak benzer meseleleri, ilmî tahkik ve açıklamalarda bulunmadan kitablara geçirmenin, bilhassa zamanımızda, küçümsenmiyecek mânevî zararlaraya sebep olacağında şüphe yoktur. Meselelerin tedkikine imkânları elvermeyenler: İslâmiyet demek böyle şeyler de telkîn ediyormuş, zehâbına kapılıp, bir takım haksız ithamlarda bulunabilirler ki, bu ve bâlin altından kalkılması, herhalde kolay bir iş olmasa gerektir. Kur'ân ve Sünnetin vermek istedikleri zihniyetin tam kavranabilmesi için ise, İslâm kitâbiyyatının ilmî neşirlerinin tamamlanması şartı, ne yazık ki hâlâ ilk ve en mühim merhaleyi teşkil etmektedir. Bu gâyenin pek gecikmemesi niyâzımızla sözümüzü bağliyalım.

Makâlede zikri geçen Kaynaklar

Kur'ân-ı Kerim

- Abdurrazzâk : *El-Musanef*, Abdurrezzâk ibn Hemmâm (126-211 /744-826), I-XI, Beyrût, 1390-2 /1970-2.
- Ahkâmü'l - Kuran : İbnu'l - Arabî I-IV, Kâhire, 1387-8 /1967-8,
- Ahvezi : *Tuhfetu'l-Ahvezi*, (Tirmizî şerhi), I-X, Mısır, 1967.
- Asâr : *Kitâbu'l-Âsâr*, İmâm Muhammed Şeybânî (132-189 /750-805), Hind baskısı.
- Aynî : *Umdetu'l-Kâri*, (Buhârî Şerhi), I-XI, İstanbul, 1308 /1890.
- Beyhakî : *Es-Sunenu'l-Kubrâ*, I-X, Haydarâbâd,
- Bidâye : *Bidâyetu'l-Muctehid*, I-II, İstanbul, 1333 /1917.
- Buhârî : *El-Câmiu's-Sahîh*, I-VIII, İstanbul.
- Câmiu'l-Usûl : *İbnu'l-Esir*, I-XI, 1389-1394 /1969-1974, Di-meşk.
- Dârekutnî : *Es-Sunen*, I-IV, Medîne, 1386 /1966.

- Dârimî : *Es-Sunen*, I-II, Medîne, 1386/1966.
- Ebû Dâvûd : *Es-Sunen*, Muhyiddin Abdulhamid neşri, I-IV, Kahire.
- El-Fetâvâ'l-Hindiyeye : 18.nota bakınız.
- İbn Mâce : *Es-Sunen*, I-II, Fuâd Abdulbâkî neşri.
- Kâsımî : *Mehâsinu't-Te'vîl*, I-XVII, Mısır.
- Kuleynî : *El-Kâfi*, 3.baskı, Tahran.
- Kulliyât : Kulliyâtü İbn Teymiyye, 1382/1962 baskısı.
- Meâni'l-Asâr : Tahâvî, I-IV, Mısır, 1387-8/1967-8.
- Mebsût : Serahsî, I-XXX.
- Mudevvene : *El-Mudevvenetu'l-Kubrâ*, Mısır, 1323.
- Muğni : İbn Kudâme, I-XII, Mısır.
- Muhallâ : *El-Muhallâ*, İbn Hazm, I-IX, Mısır, 1347-1352.
- Muslim : *El-Câmiu's-Sahîh*, Fuâd Abdulbâkî neşri.
- Musned : Ahmed İbn Hanbel, I-VI, Mısır.
- Mustedrek : Hâkim Neysâbûrî, I-IV, Haydarâbâd.
- Muşkil : *Muşkilu'l-Âsâr*, Tahâvî, I-IV, Hind baskısı.
- Muvatta : İmâm Mâlik, Abdulbâkî neşri.
- Nesâî : *Es-Sunen*, I-VIII, Mısır, 1930.
- Nasbu'r-Râye : Zeylaî, I-IV, 1357/1938.
- Neylu'l-Evtâr : Şevkânî, I-VIII, Mısır, 1371/1952.
- Risâle : Şâfî, Ahmed Muhammed Şâkir neşri.
- Tirmizî : *El-Câmiu's-Sahîh* (es-Sunen).
- Tûsî : *Tehzibu'l-Ahkâm*, 3.baskı, Tahran.
- Um : Şâfî, I-IV,
- Zâdu'l-Meâd : İbn Kayyım, I-II, Mısır, 1324/1906.
- Zurkânî : (Muvatta şerhi), I-IV, Mısır, 1310/1893.